Grafiti i nacionalna svijest u Zagrebu

Milatić, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:996885

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Grafiti i nacionalna svijest u Zagrebu

Studentica: Dora Milatić
Mentor: dr. sc. Jasmina Božić, izv. prof.
Zagreb, veljača 2023.

Sadržaj:

1. **Uvod** 3

2. **Cilj i svrha** 4

3. **Teorijsko konceptualni okvir rada** 4

4. **Definiranje relevantnih pojmova** 8

   4.1. Grafiti 8

   4.2. Nacija i nacionalizam 10

   4.3. Banalni nacionalizam.....12

   4.4. Iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite.12

   4.5. Iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite.....13

   4.6. Navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog.....14

5. **Metodologija istraživanja**.....15

   5.1. Predmet istraživanja.....15

   5.2. Istraživačka pitanja.....15

   5.3. Uzorkovanje.....15

   5.4. Opis metode.....16

   5.5. Analiza podataka.....16

6. **Rezultati** 17

   6.1. Iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite...17

   6.2. Iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite.....19

6.3. Navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog.....42

6.4. Sažetak rezultata.....51

7. Rasprava.....51

8. Zaključak.....53

9. Sažetak/Abstract.....58

10. Literatura 60

1. UVOD

Danas živimo u doba koje je donijelo velike promjene i redefiniralo društvo. Oslonimo li se na Giddensa (1990), glavna obilježja današnjeg društva možemo podijeliti na: odvajanje prostora i vremena, refleksivnost i globalizaciju. Tradicija više ne zauzima svoju dosadašnju ulogu oblikovanja osobnosti identiteta i ponašanja, već se razvija refleksivni identitet sklon brzim promjenama i adaptaciji na okruženje (Ibid.). Refleksivnost prepoznajemo u neprestanom mijenjanju i preispitivanju društvenih praksi, koje je uvjetovano stalnim protokom novih informacija (Ibid.). Tradicija gubi na važnosti, a globalizacija bez sumnje mijenja društvenu stvarnost te otvara mogućnosti za nove teorijske perspektive na nacionalni identitet i nacionalizam. Važno je naglasiti da se identitet svakog naroda zasniva na kulturi kao ljudskom stvaralaštvu u kome se stvaraju materijalne i duhovne tvorevine. Opstanak nacionalnih država u globalnom društvu predstavlja temelj očuvanja kulturnog identiteta naroda.

Nacija je stvarna samo ako se članovi osjećaju i prepoznaju kao njeni pripadnici (Billig 2009). Prepoznat ćemo se kao Hrvati, samo ako je pojam nacije utkan u naše svakodnevno ponašanje i razumijevanje okoline oko nas. Naše poimanje zajednice zapravo je konstituirano na modelu nacije. Kada mislimo o zajednici, mi zapravo mislimo na naciju. Billig (2009) je osmislio koncept *banalni nacionalizam*, kojim objašnjava princip održavanja nacije. Smatra da je nacionalizam stalno prisutan kroz rutinizirane simbole koji kao prijenosnici značenja, putem vizualnih, lingvističkih i drugih formulacija, kod pojedinaca na nesvjesnoj razini potvrđuju ideju i osjećaj pripadnosti (Ibid.).

Iz potrebe da se identificiramo i potvrdimo kao pojedinci, ali i pripadnici zajednice, izražavamo se govorom, pisanjem, crtanjem, akcijom... Jedan od danas čestih načina izražavanja su grafiti. Oni kao neformalna komunikacija i interakcija među ljudima, predstavljaju snažan medij za izražavanje vlastitog mišljenja ili pripadnosti, te su kao subkultura postali neodvojivi od urbane kulture mladih. „Grafiti se u današnje vrijeme najčešće objašnjavaju kao crteži ili natpisi na zidovima, pročeljima zgrada i drugim površinama, izvedeni kredom, ugljenom ili sprejem, tipični za velike gradove“ (Burić 2013: 3). Grafit ima značenje, simbol, razlog zbog kojeg ga je autor napravio. Kako ćemo taj simbol shvatiti i što on za nas predstavlja, ovisit će o našem položaju, tj. o tome jesmo li aktivni promatrač ili pasivni prolaznik.

Sve je u očima promatrača, pa tako i značenje grafita. Ako pojedinac prepozna značenje kao nacionalističko, tada grafit predstavlja aktivni nacionalizam. Percipira li prolaznik grafit nesvjesno, on za njega može imati drugačiji utjecaj.
Ovakva usputna i nesvjesna opservacija grafita povezuje se s Billigovim banalnim nacionalizmom. Neke grafite se može smatrati očitovanjima banalnog nacionalizma, jer u nama mogu pobuditi nesvjesno prepoznavanje da pripadamo naciji i tako reproducirati samu bit te nacije, a to je da osjećamo međusobnu povezanost kao njeni članovi.

2. Cilj i svrha

Glavni cilj ovog diplomskog rada je istražiti, prikazati i analizirati koji se grafiti na području grada Zagreba mogu povezati s određenim vrstama nacionalne svijesti i, moguće, nacionalizma. Grafiti grada Zagreba raznoliki su i variraju u svojim oblicima i sadržajima. Često su neki od tih sadržaja nacionalnog konteksta kao na primjer, određeni hrvatski grad, određeni zagrebački kvart, prikaz jedne od hrvatskih tradicija ili navijački grafit zagrebačkog nogometnog kluba. Pokušat ću prikazati da takvi grafiti imaju višestruku ulogu i društveni značaj.
Svrha ovog rada je skrenuti pozornost na značaj grafita, sagledati njihov utjecaj na društvo i pojedinca te obuhvatiti njihov potencijal da budu društveno angažirani. Jesu li i na koji način grafiti relevantni za održavanje i reprodukciju kulture i tradicije hrvatskog naroda?

3. Teorijsko konceptualni okvir rada

Odvajanje prostora i vremena, refleksivnost i globalizacija, po Giddensu (1990) glavna su obilježja modernog društva. Odvajanje prostora i vremena podrazumijeva da akter ne mora biti u fizičkoj blizini onoga na što vrši utjecaj. Da bi ovo obilježje bilo moguće, ključnu ulogu odigrao je intenzivan i brz razvoj tehnologije. Sada možemo baratati svojom imovinom ili komunicirati s rodbinom, bez da se uopće nalazimo na istom kontinentu. Mijenjanje i redefiniranje socijalnih praksi i pravila koje je omogućeno velikom i brzom izmjenom informacija, nazivamo refleksivnost (Giddens 1990). Refleksivnost postaje norma, nova kultura preispitivanja, nadograđivanja i redefiniranja vrijednosti i društvenih načela. Više

ništa nije određeno i neupitno, sve je podvrgnuto procjeni i modifikaciji od društva koje odgovara samo sebi. Ono samo sebe regulira i ispravlja te se oslanja na svoju sposobnost samorefleksije. Nuspojava ovakvog društva u kojem ništa nije sigurno i sve je podložno promjeni, jest upravo stalna brzina i reforme vrijednosti i normi, koje zahtijevaju od pojedinca da je spreman za odgovornost, brzu adaptaciju i egzistenciju u nesigurnosti. Odvajanju prostora i vremena i refleksivnosti pridružuje se globalizacija. U nastanku je globalna kultura koja dijeli obilježja, trendove, informacije i dobra. Ogroman broj informacija je dostupno, a dominantne struje, mišljenja i trendovi šire se u sve dijelove globalne mreže stvarajući globalnu monokulturu koja samu sebe opisuje kao globalno refleksivno društvo jednakosti. U takvom društvu stvaraju se brzo promjenjivi i samoizgrađujući identiteti. Oni su fluidni, polivalentni, kompleksni i često kontradiktorni. Sami smo svoji majstori, nema granica i pravila, gradimo identitete kako želimo. Seksualna orijentacija, spol, rod, pripadnost i samoodređenje nikada nisu bili slobodniji i dostupniji. Unatoč tome, brzina, promjena, preopterećenje i raspršenost dovode do nestabilnih i ranjivih identiteta koji nemaju čvrstu bazu. „Ljudi su sve spremniji mijenjati svoje običaje, uvjerenja, prakse i institucije kako bi se prilagodili novim spoznajama„ (Karadži 2018: 88). Ako je identitet pojedinca nesiguran, on instinktivno traži čvrsti oslonac, koji u puno slučajeva predstavljaju tradicija, kultura i nacionalna pripadnost.

Danas tradicija gubi na važnosti dok globalizacija mijenja društvenu stvarnost. No je li to stvarno tako? Korijeni riječi tradicija potječu od latinske riječi “tradere” što znači prenijeti, čuvati. Ona služi za prijenos i zaštitu onoga što nam je važno, no seže li taj prijenos u duboku povijest? Tradicija je konstrukt koji je nastao prije dvjestotinjak godina, prije toga nije bilo potrebe da definiramo nešto čime smo okruženi i što je svakodnevni dio našeg života. Definicija tradicije stvorena je tek kada su počele želje i težnje za promjenama i otpor spram dotadašnjeg poretka. Ono što danas smatramo tradicijom i običajima, konstruirano je, nametnuto, ukinuto i potaknuto od strane raznih vladara i vladajućih grupa tijekom povijesti svakog pojedinog naroda. Ne postoji neutralna, iskonska tradicija (Giddens 2005).

Možda tradicija ne vuče svoje korijene iz prapovijesti i nije u potpunosti autohtona, no to ne znači da je njezina važnost za nas išta manja. Ona ima svoju ulogu, nije važno je li nešto iskonsko i istinito, već što pojedinci vjeruju, što živi u njihovim mislima kao iskonsko i istinito. Zajedništvo i pripadnost moguće su jedino ako u pojedincima živi taj osjećaj, a on se zasniva na tradiciji koja se prenosi ritualima, obredima i ponavljanjima, neovisno o činjenici je li se ona uistinu zasniva na historijski istinitim činjenicama.

Giddens (2005) je naznačio važnost tradicije objašnjavajući da je potpuno razumno prihvatiti da su društvu izuzetno potrebne tradicije. „Ne bismo trebali prihvatiti prosvjetiteljsku ideju da se svijet mora riješiti svih tradicija. Tradicije su potrebne, i uvijek će postojati, jer uobličuju život i daju mu kontinuitet“ (Giddens 2005:59).

Doživljavanje i definiranje zajedništva, grupe i društva, konstruirano je na pojmu *država – nacija,* čineći time naciju jednom od danas najrealnijih i najjačih formi društvene zajednice (Billig 2009). No postoje različite teorije kako je nastala nacija i koji su impulsi i sile sudjelovale u njezinom kreiranju. Dvije glavne grupe teoretičara koji se bave proučavanjem nastanka nacija i nacionalizama u modernom društvu su: *perenijalisti* i *konstruktivisti* (Trako Poljak 2013). Smith (2003) naglašava kako se i perenijalisti i konstruktivisti slažu da su nacije društveni fenomen modernosti, dok njihove diferentnosti leže u definiranju impulsa koji je utjecao na stvaranje nacija kao oblika zajednica karakterističnih za moderno društvo. „Perenijalisti teže prikazati etnicitet kao trajnu povijesnu kategoriju koja tvori temelj *prirodnog* razvoja nacija u kontekstu modernosti“ (Trako Poljak 2013). Druga grupa su *konstruktivisti* koji smatraju da je impuls za nastanak nacija i nacionalizama upravo u modernim društvenim ideologijama, pokretima, promjenama i uređenjima (Ibid.). U konstruktiviste spadaju i dva autora koji naciju i nacionalni osjećaj objašnjavaju kao primarno *zamišljene* i *imaginativne,* Benedict Anderson i Eric Hobsbawm, koje Smith smješta u kategoriju autora „Izmišljanja i zamišljanja“ (Ibid.). Hobsbawm u svojem djelu „Izmišljanje tradicije“ koju je napisao s Terencom Rangerom, definira nacionalne tradicije kao oblik izmišljenih tradicija te naglašava kako kada bi razumjeli podrijetlo i funkciju tih izmišljenih tradicija, mogli bismo objasniti i nacionalne tradicije, a time i naciju (Smith 2003).
Anderson u svojem djelu „Zamišljena zajednica“ objašnjava kako su sve zajednice veće od onih u kojima je moguća komunikacija licem-u-lice, zamišljena te je ono što izdvaja naciju od drugih zajednica, način na koji je zamišljena, a to je ograničena unatoč svojim fluidnim i prividnim granicama (Smith 2003). Iako nikada nećemo upoznati sve članove svoje nacije, u svima nama živi osjećaj i ideja zajedništva, stoga ta nacija koja u nama živi kao ideja svoje egzistencijalne temelje ima upravo u imaginativnoj sferi (Anderson 1998).
Sada kada je ustanovljeno da se nacija može promatrati kao imaginativna i zamišljena oslanjamo li se na konstruktiviste, važno je napomenuti kako su većina konstruktivističkih teorija makrosociološki pristupi koji objašnjavaju *kako* i *zašto* je nastala nacija (Trako Poljak 2013). Tek autori kao što su Rogers Brubaker i Michael Billig, pristupaju tematici nacije i nacionalizma iz mikrosociološke perspektive (Ibid.). „Umjesto *odozgora prema dolje*

uzimaju pristup *odozdo prema gore* kako bi istražili kako nacionalni identitet postoji u svakodnevnom životu „običnih“ članova određenog nacionalnog kolektiva“ (Trako Poljak 2013:6). Fokusiraju se na to kako se nacija reproducira i održava, a ne na to kako je nastala (Ibid.).

Billigov (2009) konstruktivistički mikrosociološki pristup temeljan je za ovaj rad. Smatrajući kako najsnažniji oblik nacionalizma leži upravo u ustaljenim navikama koje reproduciraju naciju, Billig (2009) uvodi novi pojam *banalni nacionalizam*. Banalni nacionalizam objašnjava kako nacija potvrđuje samu sebe reproducirajući ideju zajedništva kod pojedinaca, na nesvjesnoj razini, preko ritualiziranih simbola svakodnevice (Ibid.). „Na mnogo malih nacina, građanstvo se svakodnevno podsjeća na svoje nacionalno mjesto u svijetu nacija“ (Trako Poljak 2013:100).

Nacija zahtijeva određene rituale i komunikaciju među članovima na svakodnevnoj bazi, kako bi se održala i napredovala (King 2006). Osim toga za njezinu reprodukciju po Billigu (2009) potreban je i skup ideoloških navika koje održavaju „mi“ osjećaj kod pojedinaca. Takve navike mogu biti u obliku jezičnih formacija, rutiniziranih običaja ili vizualnog karaktera, u koji mogu spadati i grafiti. Grafiti kao važan način izražavanja, preko kojeg možemo iskazati svoje mišljenje i stav, mogu biti medij za izražavanje svoje pripadnosti. Takvi izrazi pripadnosti ili prikazi nacionalnih tematika i običaja mogu djelovati kao prijenosnici simbolike koja ima potencijal da nesvjesno pobudi pripadnost kod pojedinaca.

Kod Hrvata je jaka potreba i dugo prisutna kulturološka žudnja za izražavanjem svoje pripadnosti, što je rezultat nacije koja se izborila za neovisnost. Stoga nam ne manjka grafita koji su sadržajno bogati nacionalnim temama.

Grafite koji tematiziraju tradiciju, običaje, ljepotu grada i države, popularne osobe i stvaralaštvo Hrvatske i njezinih građana, povezuje se uz pozitivni nacionalizam, koji ujedno možemo smatrati i patriotizmom, poštivanjem i slavljenjem vrijednosti vlastite nacije. Takav primjer grafita bio bi tekstualni grafit „OD ZAGREBA LJEPŠE SU SAMO ZAGREPČANKE“ (Botica 2006:121). Negativni nacionalizam bit će objašnjen ratnim i agresivnim grafitima koje pronalazimo na ulicama grada, koji služe za izražavanje radikalnog nacionalizma „SRBE NA VRBE“ (Botica 2010:96). Zasebnu kategoriju činit će navijački grafiti koji su također zastupljeni u gradu Zagrebu. Oni unutar svoje kategorije mogu biti povezani i s pozitivnim i s negativnim aspektima nacionalne svijesti. U njima se intenzivnije izražavaju grupni rituali i grupni identitet, jer su usko povezani s tematikom nasilja, teritorijalnog i nacionalno-političkog određenja. Nogomet je u Hrvatskoj popularan kao sport,

ali i kao središte koje okuplja grupe navijača (Nuredinović i Vukušić 2021). Velik broj grafita koje nalazimo po ulicama grada Zagreba pripadaju upravo navijačkoj tematici, npr. „VOLIM TE MAMA AL' NE VIŠE OD DINAMA“ (Botica 2010:120).

4. Definiranje relevantnih pojmova

4.1. Grafiti

Grafiti su bilo kakva umjetnost koja osmišljeno intervenira u urbani prostor, te predstavljaju medij kojim možemo izraziti svoje mišljenje odnosno svoju pripadnost. Kao neformalni oblik komunikacije dugo su bili zanemareni od strane znanstvene zajednice (Lalić, Leburić i Bulat 1991). Njima se nije bavilo i nije ih se proučavalo sve do druge polovice dvadesetog stoljeća. Razlog tomu je što su grafiti kroz povijest uvijek bili glas potlačenih, onih koji ne mogu svoj stav i mišljenje iznijeti javno, već ga moraju u tajnosti iznositi na zidove (Ibid.).

Kao oblik komuniciranja pomoću simbola, riječi i crteža iscrtanih na zidovima, grafiti se pojavljuju još za vrijeme mlađeg kamenog doba (Ibid.). Prisutni su na povijesnim iskopinama, u legendama, mitovima i literaturi još od američkih Indijanaca, preko Pompeja pa sve do Berlinskog zida (Ibid.). Njihova analiza može nam pružiti dobar uvid u društvene poretke, uređenja i odnose kroz povijest (Juriško 2001). „Grafiti su važni za razvoje, trendove i opredjeljenja u ljudskoj povijesti“ (Reisner 1974 navedeno u Lalić, Leburić i Bulat 1991). Iako nisu dugo vremena uživali status priznate umjetnosti i nisu gledani u svojem punom kapacitetu, nova urbana kultura mijenja tu percepciju. „Grafiti se svakako mogu podijeliti na one kojima je primarna namjena odaslati verbalnu poruku, zadržavajući se na razini pismovnih slogova, i na one koji imaju ambiciju likovne ekspresije. Dok su prvi sveprisutni, najrazličitijih mjerila i podložni vječitom negodovanju, drugi su u ambicioznijim primjerima poprimili status cijenjene vještine, postajući neizbježan dio urbane ikonografije“ (Mrduljaš 2004:64). Sve se više uviđa vrijednost, potencijal i kvaliteta koju grafiti mogu imati. U rukama spretnih, motiviranih umjetnika, grafit uistinu postaje umjetničko djelo te je napokon došlo vrijeme kada se na njega počinje tako i gledati. Sve je više društveno angažiranih

projekata u kojima grad prepušta određenu površinu kao podlogu za urbanu umjetnost, grafit. Prepoznamo li vrijednost i kulturološku svrhu grafita, vidjet ćemo kako su oni živa umjetnost čije značajke su sloboda, trenutnost i prirodnost, kao što kaže Thévoz (1988), grad bez grafita bio bi kao kuća bez djece. Medij grafita nije uniformiran pravilima dominantne estetike i kulture te je samim time izravni predstavnik društvene stvarnosti, prezentirajući svakodnevicu, kulturoloških i individualnih identiteta (Mrduljaš 2004).

Autori grafita nekada su bili samo anonimni urbani umjetnici koji bi se potpisivali ostavljajući na grafitu tag, koji predstavlja stilizirani potpis njihovog uličnog nadimka (Burić 2013). Takvi anonimni autori bili su kreatori grafita koji su spadali u različite kategorije umjetničke vrijednosti. Ako je sadržaj grafita samo našarani i prošarani natpis, vrlo jednostavnog i običnog fonta, onda se takav grafit ne uvrštava u grafit velike umjetničke vrijednosti. Takvi grafiti mogu imati jednu drugačiju vrijednost ulične umjetnosti koja predstavlja urbani tok mišljenja mladih pojedinaca, ako su recimo stihovi i tekst inovativni, filozofski ili humoristično zanimljivi. „Možemo ih nazvati poetskim grafitima koji su, rečeno starim rječnikom, parole“ (Mrduljaš 2004:69). No ako tekstovi izražavaju vrijeđanje i govor mržnje, ili pak beznačajne riječi i potpise, onda takvi grafiti uistinu nemaju nikakvu umjetničku vrijednost, već odražavaju situaciju urbanog društva. Uvijek postoji određeni postotak pripadnika koji koriste grafite samo radi želje za iskazivanjem nasilja, radikalnih stavova i diskriminacije, ali i onih koji samo žele ostaviti vidljivi trag. Takvi grafiti šaranja i ostavljanja znakova spadaju u kaligrafsku kategoriju te ih povezujemo s narcisoidnošću i opsesivnošću ekspresije i željom za ostavljanjem traga (Mrduljaš 2004). Treća kategorija bili bi oni grafiti koji zalaze u umjetnost (Ibid.). Stilizirani prikazi, umjetnički fontovi, karikature, siluete itd. Ako su takvi slikovni grafiti veliki i umjetnički izvedeni, oni se mogu zvati i muralima. Grafiti treće kategorije mogu imati visoku umjetničku vrijednost, pogotovo u današnje vrijeme, kada ulična umjetnost sve više cijeni i uvažava (Ibid.). Autori ovakvih grafita više nisu anonimni autori koji se skrivaju iza pseudonima, već su cijenjeni i poznati grafitisti i muralisti. Oni u današnjem društvu uživaju status umjetnika, a grafiti koje rade vrlo često su u sklopu projekata unutar kojih sudjeluju gradovi, institucije, grupe, udruge i inicijative. Grafiteri više ne moraju djelovati sami i skrivati se jer slikaju na zabranjenim javnim zidovima, sada oni formiraju umjetničke grupe i zajedništva koja ugovaraju različite projekte. Svakim danom grafitna umjetnost postaje sve zastupljenija i postaje jasno da je neizostavan dio urbanog života i artističkog izražaja ulice.

4.2. Nacija i nacionalizam

Nacija je još jedan društveni koncept važan u kontekstu teme ovog rada. Ona je društvena zajednica, koju je teško definirati, baš kao i nacionalnost i nacionalizam. Po Andersonu (1998:17), „nacija je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena“. Kao takva, nacija je okružena paradoksima, koji analitičarima otežavaju pokušaje za što jasnijom definicijom i praksom proučavanja. S jedne strane, nacija je novopečeni konstrukt te je time definirana kratkim postojanjem, ali s druge strane, njezini članovi uvijek se pozivaju na drevnost i povijesno trajanje svojih nacija (Anderson 1998). Postoji određena neupitna sveobuhvatnost koju koncept nacije podrazumijeva. To je latentna prisila da se svaki pojedinac osjeća dijelom određene nacije (Ibid). Naposljetku je tu stalno naglašena i istaknuta politička važnost i neodvojivost pojedinca od nacije, i istovremena tanka, prazna filozofsko - teorijska baština (Ibid.). Ako je nacija zamišljena društvena zajednica, znači da se stvara i reproducira samo dok i sve dok u pojedincima živi ideja i osjećaj zajedništva. Imaginacija je inherentan dio nacije, članovi moraju osjećati vezu, moraju zamisliti određene dužnosti i poštovanje jedan prema drugome, ta pripadnost koja živi kao osjećaj ono je što na kraju naciji daje život (King 2006). Međutim, ako se bit nacije stvara i reproducira preko ideje, imaginativnim putem, moraju postojati određeni mehanizmi pomoću kojih se to odigrava. Ti mehanizmi su sve ono što kod pojedinca iznova budi misao i osjećaj pripadanja, sve što ga podsjeća i veže za njegovu pripadnost naciji. Turner (2006) centrira komemoraciju kao glavni mehanizam koji pokreće naciju. To su svi oni mehanizmi kojima se nacija prisjeća, obilježava i diskutira o svojoj prošlosti: rituali sjećanja, kipovi, zgrade, muzeji, imena ulica, praznici, utakmice, sve ono što slavi naciju.

Važno je naglasiti i druge pristupe koji ulaze u nesvjesni dio pripadanja naciji. Ako nacija postoji kao imaginaran entitet, onda mora postojati kao stvaran u mislima pojedinaca. Naša pripadnost naciji odgojno i zdravorazumski je utkana u naše identitete i poimanje samog sebe, ona je neupitna. Način na koji se reproducira taj stalni osjećaj pripadnosti jesu po Billigu (2009) utkane navike koje funkcioniraju kao nesvjesni podsjetnici. Naziv koji je Billig dao tim svakodnevnim podsjetnicima jest *banalni nacionalizam*, koji je stalno prisutan i pobuđuje „strujanje“ nacionalnog i „mi“ osjećaja.

Nacionalizam je ideološki pokret koji za cilj ima stvaranje, nastavak i jačanje nacije. Njegova uloga jest očuvanje identiteta i pripadnosti članova nacije (Smith 1991). Nacije i teškoće u definiranju nacija, također su usko vezani za nacionalizam. Nema nacija bez nacionalizma. Neki teoretičari smatraju da nacije ne mogu postojati bez etničkih zajednica i grupa koje svoje porijeklo temelje na etničkim mitovima, povijesti i kulturi. Drugi pak definiraju naciju samo kao zamišljenu zajednicu koja nastaje i temelji se na međusobnom priznavanju pojedinaca kao članova. Etnicitet ne mora biti podloga, dapače pojedinci mogu mijenjati svoju nacionalnost sve dok ih drugi priznaju kao članove. Uzmemo li bilo koju od definicija, uviđamo da je nacionalizam sredstvo koje dovodi do nacija i koje ih održava. Nacionalizam se povezuje sa snažnim, naglim, nagomilanim emocijama. Puno teoretičara nacionalizam vidi samo kao„ vrući", kao svijest i ideologiju koja se budu samo u specifičnim uvjetima, kod gubljenja identiteta i kulture, kod prijetnje, nepriznavanja, kod komemoracija i slavlja neovisnosti i događaja koji su do te neovisnosti doveli (Billig 2009). Slavljenje i uvažavanje svoje nacije, patriotizam, prelazi u nacionalizam kada se osjećaji ljubavi i slavljenja pretvaraju u zaoštrene osjećaje koji često isključuju druge nacije. On prati dominantnu ideologiju države. Tipološki se razlikuje ovisno o društvenom uređenju unutar kojeg nastaje, te tako možemo razlikovati konzervativni nacionalizam, liberalni, socijalistički itd. (Mirković 2015). Billig (2009) je iskoristio metaforu zastave kako bi dočarao ovakav pogled na nacionalizam, on kaže da ako gledamo nacionalizam samo u njegovom aktivnom obliku, onda je to kao da gledamo zastavu samo kada vijori. No što je sa zastavom kada samo stoji, ali nema vjetra, zar ona tada ne postoji? Mirna zastava je metafora za drugu perspektivu u proučavanju nacionalizma. Uvodeći novi pojam, banalni nacionalizam, Billig (2009) stavlja značaj na banalne rutine svakodnevnice i naglašava da su one jednako bitne kao i „vrući" oblici nacionalizma. Utkani podsjetnici na pripadnost naciji, jednako su bitni i učinkoviti za održavanje osjećaja pripadnosti, kao i svjesna slavlja i komemoracije. Ne treba zanemarivati utjecaj latentnih podsjetnika nacionalne pripadnosti koje susrećemo u svakodnevnim obrascima. Upravo jedan grafitni prikaz nacionalne tematike može neprimjetno pobuditi osjećaj pripadnosti kod prolaznika. Određene grafite tako možemo smatrati ideološkim navikama u službi banalnog potvrđivanja nacionalne pripadnosti.

4.3. Banalni nacionalizam

Sve je u očima promatrača, pa tako i značenje grafita. Za autora grafit može biti izraz radikalnog, vrućeg nacionalizma, a može biti i izraz nacionalizma u pozitivnom smislu, pokazivanje ljubavi i poštovanja prema svojoj naciji. Uzmemo li šetača ili vozača automobila koji prođe pored grafita i baci pogled na njega, on je za njega samo slika ili tekst koje će usputno percipirati. Činjenica je da je subkultura grafita postala neodvojiva od urbane kulture. Naučeni smo svakodnevno naići na grafite s raznim sadržajem. Navikli smo na grafite oko nas i rijetko ćemo se kad zaustaviti i analizirati njihov sadržaj. Proći ćemo pored, pogledat ćemo, naš mozak će nesvjesno percipirati prvu asocijaciju koju grafit potakne. Ako je na grafitu nešto što nas asocira na Hrvatsku, onda ćemo prvo pomisliti na nju. Naš mozak će nesvjesno sam sebi potvrditi nešto u kontekstu, „ Hrvatska, moja zemlja, mi, moje, Hrvati....“. Grafiti postaju navika, ritual, nešto što vidimo i susrećemo u svakodnevnom životu. Kada su ti grafiti sadržaja koji nas asocira na nacionalnost, oni nam svijest o zajedništvu ukomponiraju u svakodnevnicu. Time postaju banalni nacionalizam, skup ideoloških navika koji naciju reproducira kao naciju (Billing 2009). Možda nisu tako izraženi u društvu kao što je banalni nacionalizam u jeziku, ali su definitivno „banalna sitnica“ koja nas podsjeća da smo Hrvati. Banalni nacionalizam može biti bilo koji grafit koji percipiramo na način da nas nesvjesno podsjeti na naše nacionalno opredjeljenje.

4.4. Iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite

Hrvatska nažalost obiluje radikalno nastrojenim nacionalističkim grafitima. Rat je imao posljedice koje još uvijek jasno ostavljaju trag na fasadama hrvatskih gradova**.** Kako bi Ključanin i Senjković (1995) rekli, “rat je vrijeme promjena na najgori mogući način”. Za vrijeme rata grafiti su skrenuli u vode radikalnog nacionalizma. Od tada pa do danas zadržala se praksa pisanja i crtanja takvih grafita. Njihovi autori najčešće su mladi muškarci koji o povijesti i događajima slušaju i uče iz svojih obitelji i okoline, rat i borbu nikad nisu vidjeli, ali su prvi koji će „ukrasiti“ grad radikalnim nacionalističkim govorom mržnje. Billig (2009) bi ovaj nacionalizam nazvao „vrućim“ nacionalizmom, aktivnim izražavanjem vrijednosti

vlastite nacije, na račun drugih etničkih skupina i nacija. Najčešća meta radikalnog nacionalizma u Hrvatskoj su Srbi. Grafiti ove tematike većinom su tekstualni, sa simbolom ustaša ili kukastog križa. Ima i onih samo tekstualne prirode kao: „Srbe na vrbe nema toliko vrba koliko ima Srba nema veze, može i na breze“, „Više cvijeća manje Srba“ (Botica 2010:56, 224). Radikalni nacionalizam, iako najviše napada pripadnike srpske nacionalnosti, ima na meti i druge narode i skupine: Rome, homoseksualce, novinare, političare, žene i dr.

4.5. Iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite

U nastojanju da definiraju ulogu i položaj unutar zajednice u kojoj žive, pojedinci se oslanjaju na kategorije i strukture. Velika količina podataka koju pojedinci primaju na svakodnevnoj bazi, preopterećujuća je ako ne postoji neki sustav razvrstavanja tih informacija. Unutar te kategorizacije pripada i dijeljenje sebe i drugih u određene grupacije. Sebe gradimo pomoću određenih identiteta, koji su definirani različitim ulogama, dužnostima i pripadnošću. Iz te interakcije, pojedinac - društvo, kao produkt nastaju identiteti (Brown 2006). Tajfel (1981; prema Brown 2006) odvaja socijalni identitet od osobnog, to je onaj dio biti svakog pojedinca, koji je rezultat njegovog znanja i osjećaja vezanih za pripadanje grupi. Upravo zato pojedinci imaju često jaku povezanost sa svojim nacionalnim identitetom, jer je on čvrst i stabilan te to dolazi na vidjelo pogotovo onda kada su drugi identiteti nesigurni i poljuljani. Vezanost za svoju naciju očituje se na različite načine, najčešći su to nacionalizam i patriotizam. Već je spomenuto da postoje različite perspektive definiranja i proučavanja nacionalizma, od kojih neke vide nacionalizam samo kao negativno nastrojen, iako to ne mora biti tako. Ako je nacionalna svijest usmjerena u pozitivnom pravcu, ako kod nje dominiraju miroljubivost i suradnja, a središte djelovanja joj je slavlje svoje nacije jednako kao i poštivanje tuđe, tada možemo govoriti o patriotizmu (Greenfeld 2001; prema Trako Poljak 2013).

„Pozitivni“ nacionalizam je poštovanje i slavljenje vrijednosti vlastite nacije, izražavanje ponosa i zadovoljstva svojom nacijom, bilo što pozitivno što te veže za tvoju naciju, što pojedinci imaju potrebu staviti na zid, da oni koji prođu pored zida vide i da to u njima probudi isti osjećaj pripadnosti. Grafite koji tematiziraju tradiciju, običaje, znamenite osobe i stvaralaštvo Hrvatske i njezinih građana, povezuje se s pozitivnim nacionalizmom.

4.6. Navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog

U gradu Zagrebu zastupljeni su i navijački grafiti. U njima se intenzivnije izražavaju grupni rituali i grupni identitet, te su usko povezani s tematikom nasilja, teritorijalnog i nacionalno-političkog određenja (Bodin et al. 2013 prema Nuredinović 2019). Nogomet je u Hrvatskoj izrazito popularan sport koji se izravno veže za nacionalni identitet. Prema Kingu (2006) nogomet je jedan od rituala koji održava naciju. Svakodnevno podsjeća pojedinca na njegovu pripadnost i omogućava mu komunikaciju s članovima grupe (Ibid.). Navijačke skupine vrlo često šire mržnju i nasilje prema drugim skupinama. Sama definicija sporta podrazumijeva pripadnost jednoj skupini i takmičenje za pobjedu, tj. kompetitivnost, pa stoga nije začuđujuće što se iz toga razvijaju skupine i nacionalistički nastrojene struje. Popularnost hrvatskog nogometa rezultirala je višebrojnim navijačkim skupinama. U Zagrebu je *najmasovnija* navijačka skupina Bad Blue Boys (BBB) (Nuredinović 2019). Bad Blue Boys su grupa navijača nogometnog kluba Dinamo Zagreb. „Skupina je osnovana 1986. godine te je kroz svoju povijest prošla dug put obilježen raznim turbulencijama koje često nisu bile izravno povezane s događajima na nogometnom terenu" (Nuredinović, Vukušić, 2021). Iako je Dinamo Zagrebački klub i primarno navijači iskazuju lokalnu pripadnost klubu, on je povezan i s nacionalnim identitetom obzirom da je jedan od najvećih Hrvatskih nogometnih klubova. Simbole nacionalnog identiteta možemo vidjeti preko hrvatskih zastava, boja i grbova koji su učestali motiv na navijačim grafitima BBB-a.

U današnje vrijeme nacionalizam se pod utjecajem globalizacije mijenja te, ironično, postaje sve lokalniji zbog vanjskih pritisaka (King 2006). U navijačkoj kulturi to je izraženo jer se pojedinci vežu za neku lokalnu skupinu. Pripadnost grupi i naciji potvrđuje se i time što pripadaš prvenstveno svom kvartu, pa gradu, pa naciji. Svaki kvart ima svoj navijački grafit s hrvatskim bojama ili grbom. Unutar svoje kategorije, navijački grafiti mogu prenositi i pozitivnu i negativnu nacionalnu tematiku.

Negativni navijački nacionalizam veže se za radikalne stavove koji potiču nasilje i govor mržnje. Najčešći autori grafita koji iskazuju mržnju i neprijateljstvo prema drugim skupinama, u Zagrebu su muški pripadnici navijačkog nogometnog kluba BBB (Nuredinović 2019). Oni grafitima označavaju svoje teritorije, stavljajući simbole, natpise i crteže po kvartovima (Ibid.). Označeni kvart ili prostor predstavlja zauzeti prostor i upozorava pripadnike drugih grupa tko „vlada" tim kvartom. Oznake stoje kao upozorenje da oni mogu

reagirati nasiljem prema svima onima koji ih izazivaju i pokazuju nepoštovanje njihovog kluba.

Neke navijačke grafite možemo okarakterizirati kao prijenosnike pozitivne nacionalističke konotacije. Takvi grafiti sastoje se od sadržaja koji slavi nacionalni sport, naglašava vrijednosti sporta, okupljaja zajednicu i puni ju pozitivnim i lijepim osjećajima prijateljstva i prihvaćanja. Oni su estetski i umjetnički na visokom nivou. Ovakvih grafita ima manje od negativnih navijačkih, zato što su određeni simboli nasilja i otpora već postali dio kulture BBB-ovih kvartovskih murala.

5. Metodologija istraživanja

5.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su svi grafiti u gradu Zagrebu koji se mogu smatrati banalnim nacionalizmom. Obzirom na slabu zastupljenost i mali broj istraživanja za grafite na našim područjima, a posebno za tematiku koja spaja nesvjesno reproduciranje nacionalnog identiteta i grafite, odabrana je upravo ta poveznica kao predmet istraživanja.

5.2. Istraživačka pitanja

Koji sve grafiti nacionalnog karaktera u gradu Zagrebu mogu djelovati na prolaznika kao banalni nacionalizam?

Kako sadržajno variraju grafiti banalnog nacionalizma u gradu Zagrebu?

Mogu li se formirati kategorije podjele prikupljenih grafita obzirom na analizu sadržaja i poruka koje prenose?

5.3. Uzorkovanje

Uzorkovanje se odvijalo različitim tehnikama za različite metode. Grafiti prikupljeni fotodokumentacijom uzorkovani su metodom prigodnog uzorkovanja tijekom kretanja gradom istraživačice, dok je web prikupljanje grafita bilo namjerno na temelju prethodnih informacija istraživačice o postojanju pojedinih grafita na određenim lokacijama u Gradu Zagrebu. Uzorci su sakupljeni u razdoblju od 2020. do 2022. godine. Način prikupljanja podataka svodio se na namjerno filtriranje uzoraka, ostavljajući samo grafite koji se mogu interpretirati kao banalni nacionalizam. Prikupljeno je ukupno 53 uzorka. Prikupljanje se nije ograničilo na određene dijelove grada Zagreba. Od 53 uzorka, 32 su prikupljena fotodokumentacijom, a njih 21 web prikupljanjem.

5.4. Opis metode

Predmetu istraživanja pristupilo se iz mikrosociološke perspektive, naglašavajući pojedinca kao primatelja simbolike preko grafita. Poslužilo se metodom vizualne sociologije analizirajući grafite u ulozi simbola koji prenose nacionalno značenje.

5.5. Analiza podataka

Analiza fotografiranih i prikupljenih grafita u nekoj mjeri oslonja se na klasifikaciju Lalića, Leburić i Bulata (1991), koji daju jednostavnu podjelu s obzirom na formu: simbolički grafiti, likovni grafiti i tekstualni grafiti te kombinirane forme: simboličko-slikovni, simboličko-slikovno-tekstualni, simboličko-tekstualni i slikovno-tekstualni. Analiza i predstavljanje prikupljenih vizualnih podataka, izvršena je metodom analize sadržaja kojom se objašnjava kakva se komunikacija odvija putem grafita. Kako bi se prikazalo koji sve karakteri i simbolike nacionalnih grafita spadaju u banalni nacionalizam, svi uzorci banalnog nacionalizma podijeljeni su, obzirom na simboliku koju aktivno prenose pojedincu, u tri kategorije,: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite i navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog. Za svaku kategoriju navedeni su primjeri koji najbolje prikazuju i predstavljaju raznolikost određene kategorije.

6. Rezultati

Svi primjeri koji su prikazani u radu uvršteni su u banalni nacionalizam, kao rutinski podsjetnici nacionalne pripadnosti, nesvjesno percipirani kroz rutinu i svakodnevicu. 53 prikupljena primjera analizom sadržaja podijeljeni su u stvorene kategorije: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite i navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog.

6.1. Iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite

Iduća tri primjera predstavljaju kategoriju iskazivanja šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite.

(Slika 1, Sesvete- prikupljanje fotodokumentacijom)

Grafit (slika 1) se nalazi na javnom zidu u Sesvetama. Osim teksta, na grafitu se nalazi ustaški simbol umjesto slova U. Grafit je tekstualno-simbolički, negativno nacionalistički jer diskriminira drugu naciju, iskazuje mržnju prema drugoj naciji i omalovažava.

(Slika 2, Siget- prikupljeno fotodokumentacijom)

Druga analizirana slika je simbolički grafit svastike. Ovaj grafit osvanuo je u novozagrebačkom kvartu Siget. Spada u negativni nacionalistički grafit. Simbol svastike nosio se u ime diskriminacije, mržnje, nasilja i genocida, te se i danas povezuje s nacistički nastrojenim uvjerenjima, zakonom i društveno-politički je sankcioniran.

(Slika 3, Slovenska ulica- web prikupljanje: https://www.portalnovosti.com/grafit-s-vjesalima-za-pupovca-satima-stoji-nedirnut-u-zagrebu)

Treća slika koju analiziramo je simboličko-tekstualni grafit iz Centra grada. Ovaj grafit spada u kategoriju iskazivanja šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, jer prikazuje vješala na kojima visi lik koji predstavlja Pupovca, jednog od vođa Samostalne demokratske srpske stranke u Hrvatskoj. Ovaj grafit spada u negativno nacionalistički jer potiče nasilje i vrijeđa zastupnika srpske manjine u Hrvatskoj.

6.2. Iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite

Idućih 37 grafita su dio prikupljenih uzoraka koji najbolje predstavljaju kategoriju iskazivanja nacionalizma/patriotizma kroz grafite.

(Slika 4, Trnsko- prikupljeno fotodokumentacijom)

Anonimni grafit koji tematizira bitku za Vukovar, najkrvaviju bitku Domovinskog rata, nalazi se u kvartu Trnsko (slika 4). Osim teksta sadrži crtež vukovarskog tornja, vojničkih čizama i boje hrvatske zastave. Ovaj grafit odaje počast vlastitoj naciji i onima koji su se borili za nju te slavi vlastitu naciju i njezin uspjeh u postizanju neovisnosti, zato pripada grafitima pozitivnog nacionalizma.

(Slika 5, Savska ulica 160- prikupljeno fotodokumentacijom)

Peta slika prikazuje tekstualno - slikovni grafit alpinistice koji je nastao kao suradnja „Ožujskog piva", „Grafita na gradele" i „Dostave zvuka", koji su u sklopu projekta „Murali za junake" naslikani u tri grada: Osijeku, Zagrebu i Splitu. Ta tri grafita, na kojima su prikazani liječnica, vatrogasac i alpinistica, predstavljaju zahvalu i slavljenje hrvatskih junaka koji su pomagali za vrijeme pandemije i potresa te su stoga grafiti pozitivnog nacionalizma.

(Slika 6, Cibona- prikupljeno fotodokumentacijom)

Na zgradi Cibone (slika 6) nalazi se tekstualno-slikovni grafit hrvatskog košarkaša Dražena Petrovića. Dražen Petrović bio je jedan od najvećih hrvatskih i svjetskih košarkaša. Preminuo je mlad na vrhuncu svoje karijere te tako postao i ostao jedan od simbola hrvatskog sporta. Autor/ica grafita nepoznat/a.

(Slika 7, Dolac- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 8, Dolac-prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafiti sa slike sedam i osam pripadaju u slikovnu kategoriju i prikazuju hrvatsku tradiciju. Licitarsko srce (slika 7) predstavlja autohtoni hrvatski suvenir. Ono je okruženo raznim povrćem, voćem i cvijećem (jabuka, krumpir, mrkva, ruža, kupus itd.), koje na slici predstavlja tržnicu, mjesto gdje hrvatski poljoprivrednici dolaze prodavati svoje proizvode i dobra. Grafit na osmoj slici prikazuje hrvatske tamburaše, vrstu glazbenika koji potječu iz Slavonije i dio su hrvatske tradicije. Oba grafita su pozitivno nacionalistička jer slave Hrvatsku, njezine običaje i kulturu. Nastali su suradnjom grada Zagreba i udruge „Pimp my pump", a autor je Mislav Lešić. Iako su nedavno prefarbani, dugo su uveseljavali i podsjećali prolaznike na hrvatske običaje.

(Slika 9, Bundek- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 10, Bundek- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit koji prikazuje dijelove poznate priče za djecu „Ježeva kućica”(slika 9 i 10), spada u slikovno-tekstualnu kategoriju. Mural je nastao povodom 70. rođendana „Ježeve kućice”, a naslikala ga je mlada umjetnica Lora Elezović. Grafiti prikazuju ježurku u svojem domu te

ježurku koji luta po šumi, a na jednoj od slika stoji i tekstualni početak priče: „PO ŠUMI, ŠIROM, BEZ STAZE, PUTA, JEŽURKA JEŽIĆ POVAZDAN LUTA.” Ježevu kućicu napisao je bosanskohercegovački autor Branko Ćopić. Knjiga je u Hrvatskoj izdana 1950. godine te je nedugo nakon toga uvrštena u osnovnoškolsku lektiru. Iako je jedno vrijeme bila izbačena s popisa, nakon Domovinskog rata, danas je priča o hrabrom lovcu Ježurki Ježiću, neizostavan dio djetinjstva svakog djeteta ovog podneblja. Ova priča, iako je svoj početak doživjela u vrijeme Jugoslavije, ostala je kulturno i tradicionalno vezana za hrvatsku kulturu. Normalna je i očekivana pojava da se nakon emancipacije, Hrvatska odrekla mnogih tradicija i običaja koje su dijelili s drugim narodima u vrijeme Jugoslavije, no to ne znači da ti običaji i tradicije ne žive i dalje u srcima ljudi koji su ih doživjeli i smatraju ih svojima. Upravo jedna takva tradicija je Ježeva kućica, koju su čitali, slušali i izvodili naše bake i djedovi, roditelji i naposljetku i mi sami.

(Slika 11, Gradec- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 12, Gradec- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit na Gradecu je slikovno- tekstualno-simboličke kategorije i prikazuje dva izumitelja i inženjera koji su imali veze s Hrvatskom, Nikolu Teslu (slika 11) i Eduarda Slavoljuba Penkalu (slika 14). Ovi grafiti nastali su kao kolaboracija trojice umjetnika, „Modula 8", „Bareta" i „Dominga". Na dvanaestoj slici prikazan je Tesla, veliki izumitelj koji je radio i živio u Americi, rođen u hrvatskom selu Smiljan. Na grafitu je ispisano njegovo ime „TESLA", koje je ukrašeno malim munjama koje služe kao simbol elektrotehnike kojom se bavio. Na četrnaestoj slici je grafit u spomen Eduarda Slavoljuba Penkale, koji nije bio hrvatskog podrijetla, ali je živio i radio u Hrvatskoj. Grafit prikazuje stiliziranu sliku Penkale, nalivpero, tintu i pero za pisanje, koji simboliziraju njegove izume, mehaničku olovku i nalivpero. Ovaj grafit koji slavi dva izumitelja, pozitivnog nacionalističkog je karaktera jer slavi, ponosi se i naglašava vrijednost postignuća pojedinaca koji su imali veze s Hrvatskom.

(Slika 13, Centar za obrazovanje mladih "Slava Raškaj"- web prikupljanje: https://www.facebook.com/hashtag/graffitizagreb/?source=feed_text&epa=HASHTAG)

(Slika 14, Centar za obrazovanje mladih "Slava Raškaj- web prikupljanje: https://www.facebook.com/hashtag/graffitizagreb/?source=feed_text&epa=HASHTAG)

(Slika 15, Centar za obrazovanje mladih "Slava Raškaj"- web prikupljanje: https://www.facebook.com/hashtag/graffitizagreb/?source=feed_text&epa=HASHTAG)

Na trinaestoj, četrnaestoj i petnaestoj slici prikazan je slikovni grafit koji je dio dvorišta Centra za obrazovanje mladih „Slava Raškaj”. Ovaj grafit proteže se velikim zidom i sastoji se od više prikazanih likova iz starih crtića koje je izdala kuća animiranog filma „Zagreb film”. Grafit na trinaestoj slici prikazuje crteže „Štapića” i medvjeda „Mate” iz dugometražnog crtića „Čudesna šuma” koji je izašao 1986. godine te je uživao veliku popularnost. Na četrnaestoj slici prikazani su „Joško” i „Jasmina”, leteći medvjedići koji spašavaju šumu od ljudske ruke, likovi iz popularne animirane serije, koja je prodana u više od 100 država te je svoju veliku slavu zadržala i nakon prikazivanja 1991. godine. Posljednja petnaesta slika prikazuje grafit profesora Baltazara, glavnog lika iz istoimene animirane serije „Profesor Baltazar”. Profesor Baltazar je simpatični znanstvenik koji se brine o svojim sugrađanima i rješava njihove probleme. Sva tri djela, posebice profesor Baltazar, ostala su simboli hrvatskog stvaralaštva i animirane umjetnosti. Dan danas ti crtići se gledaju i žive u našim srcima kao podsjetnik na našu kulturu i stvaralaštvo, zato ovaj grafit kategorijski spada u iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite.

(Slika 16, Osnovna škola Dugave- prikupljeno fotodokumentacijom)

Šesnaesta slika prikazuje grafit više nepoznatih autora/ica, koji se nalazi na zidovima osnovne škole Dugave. Ovaj grafit je slikovno-tekstualno-simboličke kategorije i prikazuje neke od simbola Zagreba i njegove tradicije. Na grafitu su nacrtani glavni likovi kultnog

filma „Tko pjeva zlo ne misli", „gospodin Fulir" i „Franjo Šafranek". „Tko pjeva zlo ne misli" je najgledaniji hrvatski film koji je izašao 1970. godine, žanrovski spada u ljubavnu komediju s pjevanjem. Mjesto radnje filma je grad Zagreb u svojem punom sjaju 70-ih godina, Maksimir, kupalište na Savi itd. Film odlično prikazuje staro vrijeme, kulturu i običaje Zagreba, stoga gospodin Fulir i Franjo Šafranek na ovom grafitu upravo simboliziraju stara vremena i kulturu hrvatske nacije. Osim njih na slici su prikazani i stari zagrebački tramvaj, katedrala i uspinjača, također jedinstvenosti grada i njegove prošlosti. Između slika velikim slovima je napisan tekst „PARIZ NEMA KAJ TI IMAŠ". Na slovu i nalazi se umjesto točke, oblik stiliziranog srca, koje simbolizira ljubav. Tekst naglašava vrijednost Zagreba i Hrvatske, uspoređujući je s Parizom. Ovaj grafit spada u patriotizam jer stoji kao spomen Zagrebu i njegovim vrijednostima.

(Slika 17, Radićeva- web prikupljanje: https://m.vecernji.hr/zagreb/foto-prekrasno-u-radicevoj-osvanuo-novi-mural-s-motivom-sestinskog-kisobrana-1509788)

Slikovni grafit, nepoznatog autora, iz Radićeve ulice prikazuje sliku desetak građana koji se skrivaju od kiše ispod velikog šestinskog kišobrana (slika 17). Šestinski kišobran je još jedan od simbola grada Zagreba, on je bio dio tradicionalne nošnje 1960-ih godina. Sada se nošnje više ne nose, ali je kišobran ostao kao predstavnik starih tradicija i baštine te se danas prodaje kao suvenir i simbol Zagreba.

(Slika 18, Ul. Ive Mallina 27, kuća Šenoe- web prikupljanje: https://travelhonestly.com/zagreb-street-murals/)

Grafit autora Dominika Vukovića, koji se nalazi u ulici Ive Mallina je slikovni grafit koji prikazuje stiliziranog Augusta Šenou kako šeće gradom Zagrebom (slika 18). Na slici se vide kućice grada i kip Josipa Bana Jelačića, jedan od simbola Zagreba. Šenoa je umjetnički nacrtan kao crna silueta, veća od svih drugih, koja hoda po Zagrebu i u ruci drži knjigu. August Šenoa bio je hrvatski pisac, pjesnik i pripovjedač, jedan je od najutjecajnijih pisaca devetnaestog stoljeća te ga se čak i smatra jednim od pisaca koji su postavili temelje moderne hrvatske književnosti. Grafit simbolizira njegovo stvaralaštvo, koje je nadahnuto životom u Zagrebu i zagrebačkim ulicama. Ovaj patriotski grafit stoji kao simbol ponosa i slavlja hrvatskih pisaca.

(Slika 19, Ravnice. web prikupljanje: https://www.index.hr/magazin/clanak/u-zagrebu-osvanuo-mural-rajka-dujmica-oglasila-se-i-njegova-supruga/2219296.aspx)

Na devetnaestoj slici nalazi se slikovni grafit Rajka Dujmića koji je osvanuo u kvartu Ravnice, autor/ica nepoznat/a. Na slici je prikazan Rajko Dujmić, voditelj kultnog sastava „Novi fosili" i poznati hrvatski glazbenik i skladatelj, kako svira klavir. „Novi fosili" bili su jedan od najpopularnijih sastava 1970-ih i 1980-ih godina. Mnoge njihove pjesme ostale su simboli hrvatske pop glazbene scene. Ovaj grafit je nastao kao komemoracija nakon što je Rajko Dujmić preminuo 2020. godine. Grafit predstavlja slavlje i ponos nacionalnim bendom koji je donio mnoštvo nezaboravnih pjesama, te se ovaj grafit stoga smješta u kategoriju iskazivanja nacionalizma/patriotizma kroz grafite.

(Slika 20, križanje Bužanove i Kušlanove ulice- web prikupljanje: https://www.vecernji.hr/kultura/i-danas-klinci-znaju-tko-su-vrageci-i-koliko-su-se-voljeli-dunja-i-mazalo-1487300)

(Slika 21, križanje Bužanove i Kušlanove ulice- web prikupljanje: https://www.vecernji.hr/kultura/i-danas-klinci-znaju-tko-su-vrageci-i-koliko-su-se-voljeli-dunja-i-mazalo-1487300)

Dvadeseta i dvadeset prva slika prikazuje grafite kultne serije „Smogovci". Mural je nastao suradnjom Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zajednice Nakladnika i Knjižara HGK. Autorica murala je Mia Matijević. „Smogovci" su bili dječja humoristična dramska serija koja se emitirala od 1982. do 1997. godine. Grafit na dvadesetoj slici prikazuje petoricu

braće, „Drageca Vrageca”, „Peru Vrageca”, „Mazala Vrageca”, „Cobru Vrageca” i „Bucu Vrageca”, a grafit na dvadeset prvoj slici prikazuje legendarni dvojac „Crnog Đeka” i „Kumpića”. Serija je tematizirala život velike zagrebačke obitelji Vragec i pratila je pustolovine šestorice braće koji su se morali snalaziti sami. Serija je napravljena po istoimenoj knjizi Hrvoja Hitreca. Svih šest sezona serija je uživala veliku popularnost te je ostala zapamćena kao simbol hrvatske književne i filmske umjetnosti. Grafit spada u kategoriju iskazivanja nacionalizma/patriotizma kroz grafite jer slavi hrvatsko stvaralaštvo i simbolizira zagrebački način života, koji su „Smogovci“ vjerodostojno dočarali.

(Slika 22, Avenija Dubrovnik 46- prikupljeno fotodokumentacijom)

Slika dvadeset dva prikazuje grafit na Aveniji Dubrovnik, kod HG spota. Grafit je slikovne kategorije te prikazuje dječje stiliziran tramvaj, goluba i semafor. Tramvaj je napravljen po uzoru na zagrebačke tramvaje, istog je oblika i boje kao i pravi moderni tramvaj koji vozi Zagrebom. Pored tramvaja nalazi se golub, kojih uistinu ne fali po gradu Zagrebu te su postali svojevrsni simbol grada. Ovaj grafit naslikan je kao simbol grada Zagreba i njegovih posebnosti, a kao takvog možemo ga ubrojiti u iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite. Autor/ica je nepoznat/a.

(23, Retkovec, Donja Dubrava- web prikupljanje https://direktno.hr/zagreb/mural-retkovcu-pogledajte-kako-su-autori-odali-pocast-svima-koji-su-se-srcem-borili-protiv-nedaca-za-194466/)

Grafit koji krasi zid u Retkovcu, je grafit zahvale svima onima koji su se borili i pomagali za vrijeme teških vremena vezanih za pandemiju i potres u Zagrebu. Grafit je slikovno-tekstualno-simboličke kategorije, prikazuje stilizirane predstavnike svih grupa koje su pomagale, doktori, bolničari, vatrogasci, policajci, građevinari, vojska, blagajnice, građani. Iza njih stoji zagrebačka katedrala, a iznad i ispod njih napisano je:"Mali mural velikim junacima, „HVALA". Oko slike lete velike loptice virusa, koje simboliziraju COVID-19 pandemiju. Ovaj grafit slavi pripadnike hrvatske nacije te im izražava ponos i zahvalu. Autori grafita su Ernie, Adi i Tomo.

(Slika 24, Utrine- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 25 i 26, Utrine- web prikupljanje:
https://m.facebook.com/vmo.utrine/photos/pcb.4726813294104976/4726812620771710/)

Grafit iz Utrina, prikazuje stiliziranu promatračicu koja sjedi na zagrebačkoj uspinjači, javno prometalo koje spaja Gornji grad Zagreba i Donji grad Zagreba (slika 24). Zagrebačka uspinjača ima dugu povijest i tradiciju te je postala simbol Zagreba i njegove prošlosti. Druga dva Utrinska grafita prikazuju likove iz animirane serije „Profesor Baltazar" (slika 25 i 26). Grafit na 26. slici ima i natpise „Utrinka" i „U3NAPOLIS", koji predstavljaju kvart Utrine. Ovi grafiti nastali su kao dio projekta Mjesnog odbora Utrine, a autorica je Ivana Edamer.

(Slika 27, Park Opatovina- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 28, Jarunska- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit u parku Opatovina (slika 27) prikazuje, na jednom svojem dijelu, hrpu knjiga na kojima je jedan od naslova: „UNIVERZIJADA '87". Slika prikazuje samo dio velikog grafita

književnog lika „Gullivera” koji je nastao u sklopu projekta „Riši Briši”, a oslikali su ga Boris Bare i Dominik Vuković. Grafit na dvadeset osmoj slici prikazuje crtež „Zagija” i „Hrkija”, koje je naslikala ekipa iz „Pimp my pump” u sklopu Europskih sveučilišnih igara 2016. godine. Zagi je bio maskota Univerzijade koja se održala u Zagrebu 1987. godine. Univerzijada je međunarodno studentsko natjecanje u sportu, bio je to veliki događaj u kojem su sudjelovali mnogi sportaši. Tadašnja maskota je bio dugovječno zapamćena plava vjeverica „Zagi”, koja je postala svojevrsni simbol univerzijade, sporta i zajedništva. Zagijev nasljednik je maskota Europskih sveučilišnih igara, hrčak „Hrki”.

(slika 29, Siget- prikupljeno fotodokumentacijom)

Na grafitu u Sigetu (slika 29) napisano je stiliziranim slovima : „Siget”, pozadina je plave boje sa tamnim siluetama zgrada i palmi. Grafit je nastao zbog uređenja kontejnera „Kluba odbojke na pijesku Siget”, autor/ica je nepoznat/a. Ovaj grafit predstavlja kvart Siget.

(Slika 30. Močvara - prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 31, Gračani - prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 32, Vrapče - web prikupljanje: https://www.index.hr/magazin/clanak/u-zagrebackom-vrapcu-grafiti-s-likovima-iz-starih-crtica-razveselili-stanovnike/2281112.aspx)

Grafiti koji se nalaze na zidovima Močvare, Gračana i Vrapča, prikazuju kultne likove hrvatskih animiranih serija (slika 30, 31 i 32) , „Štapića", „ Profesora Baltazara", „Smradaca", „Smucala" i „Slinišu". Grafit Baltazara oslikala je grupa „Pimp my pump" na zamolbu stanara Gračanske ceste. Autor/ica Štapića i Letećih medvjedića je nepoznat/a.

(Slika 33, Tkalčićeva- prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 34, Tkalčićeva- prikupljeno fotodokumentacijom)

Slike trideset tri i trideset četiri prikazuju dva grafita koja se nalaze u Tkalčićevoj ulici. Jedan poziva na zagrebačko ljeto, prikazujući nekad popularno kupalište na rijeci Savi. Grafit je

napravljen po uzoru na etiketu piva zagrebačke pivovare Medvedgrad. Drugi grafit je reklama za domaće pivo „Fakin ipa”, pivovare Medvedgrad. Oba grafita nastala su suradnjom zagrebačke pivovare Medvedgrad i umjetničkog kolektiva „Pimp my pump”. Grafiter su „Bare” i „Modul”, koji su kao inspiraciju koristili pivske etikete koje je dizajnirala Andrea Knapić, a ilustrirao Tomislav Tomić.

(Slika 35, Kruge- web prikupljanje: https://www.index.hr/magazin/clanak/u-zagrebackom-vrapcu-grafiti-s-likovima-iz-starih-crtica-razveselili-stanovnike/2281112.aspx)

Slikovni grafit, koji spada i u simboličku kategoriju, prikazuju logo hrvatskog glazbenog sastava (slika 35). Autor/ica grafita je nepoznat/a. Slika prikazuje logo kultnog rock sastava „Psihomodo pop“, koji svira od 1983. godine i obilježio je hrvatsku glazbenu scenu.

(Slika 36, Volovčica- web prikupljanje: https://fotografijezagreba.hr/mural-nastao-suradnjom-city-center-zagreb-centra-i-kolektiva-graffiti-na-gradele/)

Mural koji se nalazi na Volovčici, nastao je suradnjom „City Centra One" i ekipom iz kolektiva „Graffiti na gradele". Na izradi sudjelovali su poznati grafiteri „Chez" i „Sarme". Mural prikazuje šaroliku sliku drveta iz kojeg vire razni likovi i predmeti. Dva takva lika su stilizirani, plavi zagrebački tramvaji.

(Slike 37, 38 i 39, Trg kralja Petra Krešimira, Radonjska ulica, Plitvička ulica- web prikupljanje: https://www.infozagreb.hr/pimp-my-pump)

Grafiti na javnim pumpama za vodu, projekt su umjetničkog kolektiva „Pimp my pump”. Projekt se temeljio na oslikavanju pumpi po Zagrebu, neki od prikaza imaju veze i sa hrvatskom kulturom. Slika 37 prikazuje pumpu koja je oslikana po liku Marije Jurić Zagorke, hrvatske novinarke, književnice i borkinje za prava žena. Na slici 38 prikaz je kultnog hrvatskog glazbenika, Dine Dvornika, koji je ostao zapamćen kao jedan od najvećih predstavnika hrvatske glazbene scene i umjetnosti. Zadnja, 39. slika, prikazuje stup koji predstavlja poznati hrvatski rock sastav iz Zagreba.

(Slika 40, Zrinjevac-web prikupljanje: https://m.facebook.com/tkopjeva/photos/street-art-na-zrinjevcu-/896707190475256/)

Podni grafit sa Zrinjevca prikazuje završnu scenu kultnog hrvatskog filma “Tko pjeva zlo ne misli” (slika 40). Ovaj slikovno tekstualni grafit, prikazuje likova iz filma, „gospodina Fulira” i „tetu Minu”, a ispod njih ispisano je: „Kraj”. Autor/ica grafita je nepoznat/a. Grafit prisjeća na kulturu, tradiciju i stara vremena grada Zagreba.

6.3. Navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog

Idućih 13 grafita su dio prikupljenih uzoraka koji najbolje predstavljaju kategoriju navijačkih grafita kao simboličkog prostora iskazivanja nacionalnog.

(Slika 41, Baburičina, Zaprođe- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit smješten u novozagrebačkom kvartu Zaprođe je slikovno-tekstualno-simboličke kategorije te prikazuje Bad blue boyse (BBB) (slika 41). Nacrtane su crne siluete navijača s kapuljačama, od kojih dvojica imaju crne naočale i crne marame oko usta. Navijači drže četiri zastave, jedna ima srce, simbol ljubavi, druga ima znak omega, simbol otpora, treća ima grb Dinama, a na četvrtoj je tekst: „SLOBODA DINAMU".

(Slika 42, Dugave- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit koji se nalazi u Dugavama, spada u tekstualno-simboličko-slikovnu kategoriju (slika 42). Sam tekst koji definira Dugave kao republiku, naglašava izdvajanje svojeg kvarta iznad drugih, da tvoj kvart ima posebna pravila i da odgovara sam sebi. Koplja, avioni i helikopteri koji lete iznad nebodera, simboliziraju pobunu, nasilje i nerede.

(Slika 43, Tržnica Utrine- prikupljeno fotodokumentacijom)

Četrdeset treći grafit još je jedan primjer radikalnijeg navijačkog nacionalizma. Grafit se nalazi na zidu kod Tržnice Utrine i spada u slikovno-simboličku kategoriju grafita. Prikazuje navijače, koji razbijaju, pale baklje, vijore zastavom i drže dva velika buldoga koji stoje u obrambenom stavu. Iza silueta navijača stoji stilizirani grad Zagreb, tri nebodera, tipični zagrebački tramvaj, ulični sat i prevrnuti auto. Vidi se da u gradu vlada nemir, sve je u dimu i prašini. Slika simbolizira nerede, nasilje i nadmoć Dinama, pokušava se naglasiti da Dinamo ima svoja pravila i slobodu te da navijači odgovaraju samo njemu.

(Slika 44, Dinamov stadion, Maksimir- web prikupljanje: https://brucki.blogspot.com/2021/11/dinamo-rapid.html)

Grafit na Dinamovom stadionu prikazuje navijače skupine BBB u agresivnom grupnom kontekstu (palice, šake, baklje) (slika 44). Grafit simbolizira agresivni stav prema svim drugim grupama koje nisu BBB, otpor i prkos koji rezultiraju agresivnom pripravnošću.

(Slika 45, Jarun- prikupljeno fotodokumentacijom)

Na Jarunu nalazi se slikovno-tekstualno-simbolički grafit koji prikazuje navijače skupine BBB u radikalnom i agresivnom kontekstu (kapuljače, maske, baklje...) (slika 45). Natpis „JARUN“ obilježava kvart iz kojeg dolaze, sa strane su slike tipičnog zagrebačkog tramvaja i vlaka. Ovaj grafit slavi pobunu i naglašava ponos onim aspektima navijačkih rituala, koji se smatraju društveno nekorektnim.

(Slika 46, Sopot- prikupljeno fotodokumentacijom)

Četrdeset šesti navijački grafit je tekstualno-simboličke kategorije i nalazi se u Sopotu (slika 46). Crna boja koja je podloga ovog grafita, općenito simbolizira, više od plave boje, u krugovima BBB radikalniju struju. Na grafitu piše: „ZAGREB A GENUINE RIOT BRAND, NKDZ" (ZAGREB ISTINSKA MARKA POBUNE, NKDZ), NKDZ stoji kao kratica za „Nogometni klub Dinamo Zagreb". Iznad natpisa stoji stilizirani simbol grba Zagreba. Natpis doslovno predstavlja Zagreb i njegove navijače kao pobunjenike.

(Slika 47, Vukovarska ulica- web prikupljanje: https://www.zagreb.info/zagrebackim-ulicama/zagrebacki-boysi-i-grafiteri-u-akciji-tram-11-dobio-mural-u-zagrebu/391131/)

Grafit iz novozagrebačkog kvarta Dugave (slika 47), prikazuje logo hrvatskog rap sastava „Tram 11”, ako znamo što članovi grupe zastupaju te poslušamo stihove, vidjet ćemo da su puni govora mržnje i stavova koji isključuju druge nacije i društvene grupe. Otvoreno iznose homofobne, mizogine, šovinističke, rasističke i srbofobne izjave i stavove. *„Fašisti, komunisti na odstrelnoj listi isti, tobožnji pacifisti u biti su antikristi. Na čelu ti petokraka, u oku dugine boje, u koliko si udruga što milijarda kuna broje, puši k…c Titu malo Kastru, ko Danka partizanka provaljuješ na terasu…“* (mnoge su razbjesnili stihovi s novog albuma Tram 11, 2022). Grafit je otvoreno negativan, jer izražava mržnju i prijetnju prema diskografskoj kući „Menart” koja je raskinula ugovor s grupom „Tram 11” radi govora mržnje.

(Slika 48, Dugave - prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafit koji se nalazi u Dugavama, slikovno-tekstualne je kategorije i prikazuje licitarsko srce, simbol Zagreba i zagrebačkih običaja i tradicija (slika 48). Ovaj grafit je navijački jer su ga napravili članovi BBB skupine, a to je naglašeno plavom bojom koja je pozadina i kojom je ofarban cijeli stup.

(Slika 50, Savski gaj - prikupljeno fotodokumentacijom)

(Slika 51, Savski gaj- prikupljeno fotodokumentacijom)

Grafiti koji se nalazi u kvartu Savski gaj, pripadaju slikovno-tekstualno-simboličkoj kategoriji (slika 50 i 51). Prikazani otac i sin, drže se za ruku i odlaze na utakmicu Dinama. Vidimo kako se ova tradicija prenosi s oca na sina te kako ona može biti simbol svega onoga što učimo od sporta, zajedništvo, tolerancija, upornost, rad, veselje i ponos.

Grafit trideset dva, prikazuje zagrebački tramvaj, kip Josipa Bana Jelačića i katedralu, simbole kojima se slave pozitivne strane grada Zagreba i tradicije nogometa i naše nogometne nacije.

(Slika 52, Jarun- web prikupljanje: https://www.telegram.hr/fotogalerije/zivot/na-jarunu-se-pojavio-dirljiv-grafit-posvecen-je-danu-kad-je-zagreb-prezivio-potres/)

Na pedeset drugoj slici prikazan je slikovno-tekstualni grafit s Jaruna. Grafit je nastao kao podrška i komemoracija potresa u Zagrebu 2020. godine. Na grafitu su prikazani kip Josipa bana Jelačića iza kojeg se protežu zagrebačke ulice i zgrade te zagrebačka Katedrala. Iznad crteža stoji natpis:„ LOMIŠ GA, A ON SE NEDA!”, koji slavi Zagreb i njegovu snagu i zajedništvo da izdrži nedaće potresa. U kutu stoji potpis „BBB” koji nam daje do znanja da su za grafit zaslužni njihovi članovi.

(Slika 53, Maksimir- web prikupljanje: https://www.index.hr/sport/clanak/elvira-kranjcar-pokazala-kakav-je-mural-cici-u-cast-osvanuo-na-njihovoj-zgradi/2261538.aspx)

Grafit na pedeset trećoj slici je slikovno-simbolički grafit posvećen Cici Kranjčaru. Zlatko „Cico" Kranjčar bio je hrvatski nogometaš i trener, koji je preminuo 2021. godine. Ovaj grafit može budi pozitivna sjećanja i osjećaje za nacionalni sport.

(Slika 54, Zaprođe- prikupljeno fotodokumentacijom)

Tekstualni grafit iz kvarta Zaprođe (slika 54), djelo članova skupine BBB, podloga grafita je njihov zaštitni znak, plava boja. Bijelim velikim slovima piše: „PURGERI", nadimak za stanovnike Zagreba te prolaznika podsjeća na „purgere", Zagreb, pripadnost i naciju.

6.4. Sažetak rezultata

Sakupljeno je 53 grafita banalnog nacionalizma. Analizom simbolike koju sadržajno prenose uzorke je bilo moguće podijeliti u tri kategorije: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog.

Uvršteno je i prikazano 3 grafita kategorije iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite. Sva tri grafita imaju nepoznate autore.

U kategoriju iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, smješteno je 37 grafita. 29 od njih nastalo je u dogovoru s gradom, mjesnim odborom, školskom upravom, muzejskom upravom ili u sklopu neke udruge. Za ostalih 8 nema točnih informacija kako su nastali, 6 od njih je nakon nastajanja odobreno kao ulična umjetnost i ostavljeno na zidovima radi svoje umjetničke i kulturne vrijednosti, jedan je precrtan, a za jedan nema informacija. 14 grafita ima anonimnog autor/icu. Za 6 grafita nije točno naveden/a autor/ica, već samo grupa, udruga grafitera odgovorna za djelo. Za ostalih 17 grafita znaju se točni autori, ili njihovi umjetnički pseudonimi.

Kategorija navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog sadržava 13 grafita. Autorstvo za svih 13 preuzima nogometni klub BBB.

7. Rasprava

Grafiti u gradu Zagrebu koji se mogu okarakterizirati kao banalni nacionalizam variraju u svojem sadržaju i obliku. Nalazimo sve kategorije grafita klasifikacije Lalića, Leburić i Bulata (1991): tekstualne, slikovne i simboličke te tekstualno-slikovne, tekstualno-simboličke, slikovno-simboličke i slikovno-tekstualno-simboličke. Sadržajno oni prikazuju raznorodne teme: negativni govor i simbole mržnje prema drugim nacijama i grupama; kulturno relevantne običaje, stvaraoce, događaje i simbole; sportsko navijačke simbole, osjećaje i događaje. Analizom simbolike i poruka koje prenose, grafite banalnog

nacionalizma može se podijeliti u različite kategorije. Kategorije koje najbolje opisuju njihov simbolički karakter jesu sljedeće: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog.

U radu su predstavljena 53 grafita banalnog nacionalizma. Nakon analize prikupljenih uzoraka uvidjelo se da se oni međusobno razlikuju po sadržaju, simbolici i strukturi. Na temelju sadržaja i simbolike koju prenose, uzorke se podijelilo na kategorije, a svaka kategorija je analizirana i predstavljena pomoću primjera grafita koji dočaravaju raspon varijacije i bogatstvo sadržaja svake kategorije.

Primjera grafita iskazivanja šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, u radu su najmanje zastupljeni, zato što je njihova varijacija u sadržaju, strukturi i umjetničkom značenju najmanja. Tri data primjera prezentirala su svoju kategoriju, koju možemo pronaći u svakom zagrebačkom kvartu na pročeljima zgrada, pothodnika, parkova itd. Oni svakodnevno nastaju, precrtavaju se i brišu te su kao kategorija česti i rasprostranjeni. Procjenjujem da je velika većina negativnih nacionalističkih grafita sadržajno jako slična. Sastoji se od govora mržnje i diskriminacije prema drugim grupama i nacijama, političkog govora mržnje te simbola diskriminacije, nasilja i pobune. Strukturno oni također ne variraju, to su uglavnom, velikim tiskanim slovima jednostavno napisani izrazi, parole i psovke, ili našarani simboli (kukasti križ, ustaško U itd.) i jednostavni crteži (vješala). Što se tiče njihove umjetničke vrijednosti, nepostojeća je. Takvi natpisi i simboli samo su išarani markerom, sprejem ili kakvom drugom tehnikom. Oni nemaju umjetničku vrijednost već predstavljaju samo vandalizam i narušavanje javnog prostora.

U rad je uvršteno 13 primjera kategorije navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog, koji sadržajno variraju. Neki od njih prikazuju nasilje, gomilu, crne maske, baklje, zastave, pobunu i nerede. Oni pak pozitivnijeg sadržaja prikazuju obiteljske odnose, tradicionalne zagrebačke izraze i predmete, posvete nogometnim ikonama, itd. Iza svih navijačkih grafita otvoreno stoji da autorstvo pripada grupi BBB. Svi prikazani navijački grafiti imaju umjetničku vrijednost, u estetskom i artističkom smislu, lijepo i profesionalno nacrtanih djela. Iako iz rada možemo zaključiti da su navijački grafiti zastupljeni u Zagrebu, na osnovu podataka kojima raspolažemo ne možemo reći pretežu li negativni nacionalistički, ili navijačko nacionalistički grafiti, ali se može pretpostaviti da i jedna i druga kategorija dominiraju nad kategorijom grafita pozitivnog nacionalizma.

Najveći broj primjera grafita koje smo prikazali u radu pripadaju kategoriji iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, zato što oni uistinu najviše variraju u svojem sadržaju, strukturi, simbolici i umjetničkom izražaju. Kako bi ta varijacija bila što bolje prikazana, uvršteno je 37 primjera. Iz procesa potrage, procjena je da grafita kategorije iskazivanja nacionalizma/patriotizma kroz grafite, ima najmanje, svi koji su nađeni fotodokumentacijom i web prikupljanjem uvršteni su u rad. Sadržajno su šaroliki te prikazuju razne nacionalne teme, od običaja, poznatih ličnosti i umjetničkih djela pa sve do bendova, građana i kvartovskih oznaka. Strukturno također variraju, pa razlikujemo, tekstualne, slikovne, simboličke, crtane na zidovima, pomičnim tablama, asfaltu i pumpama za vodu itd. Umjetnički gledano pozitivni nacionalni grafiti imaju najveću vrijednost. Profesionalni crteži, siluete, karikature i simboli izražavaju bitne poruke, stajališta i baštinu. Oni imaju najveću umjetničku vrijednost, što možemo procijeniti iz rezultata, na kojima vidimo da je od svih tih 37 grafita, 29 dogovoreno i nastalo u sklopu nekog umjetničkog projekta i u dogovoru s gradom, institucijom, udrugom ili mjesnim odborom, što naznačuje da je umjetnost grafita sve priznatija, cjenjenija i zastupljenija. Ovakvi nam grafiti pokazuju kako grad, institucije i udruge koriste grafite kao društveno angažirani medij, kako bi promovirali tradiciju, običaje i kulturu. Od 37 pozitivnih primjera, za njih 23 poznat je autor/ica, ili pak grupa grafitera zaslužna za umjetnički prikaz na pročeljima.

Istraživanje je ponudilo uvid u raznolikost grafita grada Zagreba koji se sadržajno dotiču nacionalne tematike. Prikazana je šarolikost sadržaja i jedan od načina kako ih se može konkretnije sistematizirati u kategorije. Temeljem podataka koje smo prikupili u svrhu ovog rada ne može se dobiti precizna rasprostranjenost određenih kategorija. Ne možemo zaključiti koje kategorije dominiraju i kakav je njihov okvirni omjer. Osim toga, na osnovu ovog istraživanja ne možemo zaključivati o prostornoj zastupljenosti pojedinih kategorija grafita unutar različitih dijelova grada Zagreba.

8. Zaključak

U radu je prikazano 54 grafita banalnog nacionalizma u Zagrebu i njihova povezanost s nacionalnom svijesti. Uzimajući u obzir konstruktivističku ideju *banalnog nacionalizma* pokazano je da ideološke navike mogu biti utkane u svakodnevicu te tako reproducirati naciju djelujući kao nesvjesni potsjetnici pripadnosti (Billig 2009). Upravo zbog banalnog

nacionalizma sam se i odlučila za ovakav rad, jer smatram da je važno naglasiti koliko grafiti mogu ostaviti utisak i koliko su bitni u reprodukciji nacije.

Detaljnije je objašnjena varijacija prikupljenih uzoraka, stavljajući naglasak na sadržaj i simboliku koju oni aktivno prenose promatračima. Mikrosociološkim pristupom, metodom vizualne sociologije pristupilo se odnosu pojedinca i grafitnog prikaza, gdje pojedinac percipira simboliku prenesenu grafitom. Uzorci su raspodijeljeni u formirane kategorije po sadržaju i simbolici, na: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog. Svaka kategorija je objašnjena i dočarana primjerima.

Pomoću dobivenih rezultata procjenjujem da se mijenja tretman ulične umjetnosti koja uživa sve viši status i umjetničku vrijednost, a autori se više ne moraju oslanjati na mrak i skrivanje koji su ih štitili od policije i osude društva. Urbana umjetnost sada slobodno ukrašava grad svojim živopisnim simbolikama.

Rad je istražio, prikazao i analizirao koji se grafiti na području grada Zagreba mogu povezati s određenim vrstama nacionalne svijesti. Prikazano je da takvi grafiti mogu imati višestruku ulogu i značaj. Analiziramo li ih iz mikrosociološke perspektive kroz teorijsku perspektivu Billigovog (2009) *banalnog nacionalizma* uviđamo da oni mogu biti utkani ideološki pokretači nesvesnog potvrđivanja nacionalne pripadnosti, koja reproducira samu naciju. Oni su kao ulična umjetnost prenosioci simbola, a time i značenja. Kao banalni nacionalizam i simbolički prenosioc grafit utječe na društvo i pojedinca, prenoseći osjećaja i ideje koja održavaju i reproduciraju kulturu i tradiciju.

Grafiti, bilo da ih promatramo kao banalne svakodnevne rutine prolaznika ili aktivne izraze nacionalizma i patriotizma, društveno su relevantni. Grupa na koju grafiti posebno utječu, dijelom jer nisu odrasli u doba kada su se grafiti smatrali samo narušavanjem javnih površina, dijelom jer više vremena provode na ulicama grada, jesu mladi. Smatram da su mladi izrazito podložni grafitima. Ako nam je cilj probuditi i potaknuti kod mladih znanje, interes i ljubav za tradicijom, običajima i kulturom, to ne možemo samo činjeničnim predavanjima, apstraktnim i dalekim usporedbama i nametnutim pravilima, već moramo u njima upaliti iskricu pomoću živih, njima bliskih utisaka, preko slika, govora, pjesama koje u njima stvaraju osjećaj, preko živih opisnih dočaravanja koja ih potiču da žele znati više. Jedan od

takvih medija su upravo grafiti. Naravno, grafiti, kako mogu biti prijenos pozitivnog, mogu biti i prijenos negativnog, stoga treba biti oprezan, ali i otvoren, jer bez otvorenosti i slobode izražaja grafit gubi svoju svrhu. Upravo ta sloboda je jedan od razloga zbog kojeg smatram da grafiti ostavljaju snažan utisak na mlade, oni osjete njihovu nesputanost, njihovu prostornu i simboličku autentičnost; grafiti stoje kao predstavnici nečije istine i izražaja lišenog svih pritisaka i granica. Grafiti svojom otvorenošću, mladima predstavljaju svojevrsni prirodni autoritet, oni u njima bude interes, bez očekivanja, potiču ih da znaju više, bez pritisaka, daju im do znanja da svaka priča ima više strana, ali bez moraliziranja, budi u njima prirodni slijed njihovih mladih identiteta koji se razvijaju i rastu te traže svoje puteve i načine. Mladi ne žele pomoć odraslih, ali grafit će poslušati jer to im život, ulica, vršnjaci, alternativci, buntovnici govore. Stani i daj si vremena da vidiš što sve postoji, što je sve bilo prije, i onda gradi svoje misli, svoje stavove i svoja uvjerenja. Liši se tvrdoglavosti, jer upravo sposobnost učenja, priznavanja grešaka, razumijevanja drugih perspektiva i osobni rast jedini su put k slobodi uma i identiteta.

Grafiti su javna intervencija koja neformalnom umjetničkom komunikacijom prenosi ideje, želje i misli. Imaju potencijal da mladima približe tradiciju, običaje i kulturu, zašto ih onda ne bismo iskoristili? Mišljenja sam da bi takvi projekti bili uistinu društveno korisni. Opći cilj takvih projekata bio bi ukrašavanje grada, slikovno pobuđivanje interesa za povijest i kulturu grada, širenje kulture putem umjetnosti. Osim navedenog, takvo društveno korištenje grafita imalo bi više dobrobiti, ukrašavanje neprimjerenih, starih i uništenih zidova i fasada u Zagrebu i okupljanje mladih umjetnika koji dobivaju priliku da pokažu svoje umijeće i ostave trag na ulicama grada. Mogućnosti bi bile mnogobrojne, a umjetnici bi se zabavljali u izvedbi, koliko i prolaznici u razgledavanju. Slike i tekstovi koji na specifične, živopisne načine prikazuju hrvatske i zagrebačke povijesne događaje, ličnosti, običaje, tradicije, umjetnička djela, postignuća, izume, posebnosti itd. Primjerice borbu s Tatarima, krvavi most, Dubrovačku republiku, štrukle, tradicionalne svatove, „Vlak u snijegu“, „Nove fosile“, Mirloslava Krležu i dr. Takvi projekti mogli bi se okupiti u jedan veliki obrazovno - kulturni projekt koji bi napravio turu po gradu, išlo bi se od grafita do grafita i na svakom bi se pričalo što je prikazano i zašto je to relevantno. Ovakva angažirana, aktivna i zabavna aktivnost mogla bi djeci i mladima uistinu približiti njihovu povijest, kulturu i baštinu.

Smatram da treba pojačati mjere za sprječavanje narušavanja javnih površina grafitima koji prenose govor i simbole mržnje i diskriminacije. Iako znamo da strože mjere neće zaustaviti

takvu praksu, barem će se jasno izraziti stav da se takvi vandalizmi ne podržavaju i da nije u planu odustati od aktivnosti usmjerenih ka istrebljenju takvih vrsta grafita. Važno je istrebiti takvu vrstu grafita jer je grafit prenosioc simbolike i značenja, a ono što prenosi, promatrač i prolaznik primaju. Takva značenja preslikavaju se na društvo, pogotovo na mlade pripadnike te postaju dio identiteta zajednice. Grafiti mogu biti nosioci pozitivne simbolike koja ima moć potaknuti, naučiti i inspirirati. Moramo biti svjesni da grafiti mogu biti prenosioci i negativne, vrijeđajuće i isključujuće simbolike te da će se i one zadržati u društvu i utjecati na prolaznike i promatrače. Ono što jedino može suzbiti nastajanje takvih grafita je, uvijek bilo i uvijek će ostati, odgoj i obrazovanje. Jedino putem kvalitetnog i sveobuhvatnog odgoja i obrazovanja, djeca i mladi mogu poštovanje i prihvaćanje različitosti usvojiti kao dio svog identiteta, naučiti formirati vlastita stajališta i uvjerenja koja vode zaštiti i brizi za svoju okolinu, baštinu i grad.

Sažetak/Abstract

Grafiti i nacionalna svijest u Zagrebu

Oslanjajući se na teorijsku perspektivu konstruktivizma, nacija se uzima kao zamišljena zajednica pojedinaca. Definirajući naciju kao inherentno imaginarni društveni konstrukt, Billig se pitao na koji način se takva zamišljena zajednica održava i reproducira. Uvodeći teorijsku perspektivu banalnog nacionalizma, stavio je naglasak na ideološke navike svakodnevice koje imaju moć podsvjesnog pobuđivanja osjećaja pripadnosti te tako reproduciranja nacije. Jedan takav svakodnevni podsjetnik pripadnosti mogu biti i grafiti. U radu je istraženo, prikazano i analizirano koji se grafiti na području grada Zagreba mogu povezati s određenim vrstama nacionalne svijesti i, moguće, nacionalizma. Primjenom mikrosociološkog pristupa, koristeći metodu vizualne sociologije, analiziran je jedan od oblika neformalne komunikacije, grafiti, te smo istražili kako oni mogu biti povezani s nacionalnom sviješću. Putem fotodokumentacije i web prikupljanja u Zagrebu smo prikupili 53 grafita koji mogu djelovati kao banalni nacionalizam. Grafiti banalnog nacionalizma analizirani su sadržajno i simbolički s obzirom na značenje koje prenose, te su podijeljeni na tri kategorije: iskazivanje nacionalizma/patriotizma kroz grafite, iskazivanje šovinističkog neprijateljstva/mržnje prema Drugome kroz grafite, navijački grafiti kao simbolički prostor iskazivanja nacionalnog. Svaka kategorija je objašnjena i prikazana primjerima koji najbolje opisuju raznolikost i sadržaj grafita te kategorije. Grafiti mogu biti pokretači nesvjesnog potvrđivanja pripadnosti naciji i djelovati na pojedinca i društvo. Naglasak je stavljen i na važnost daljnjih istraživanja povezanosti grafita i nacionalne svijesti s obzirom na potencijal grafita da budu društveno angažirani kao prijenosnici kulture, tradicije i vrijednosti.

KLJUČNE RIJEČI : grafiti, nacija, banalni nacionalizam

Graffiti and national consciousness in Zagreb

According to the theory of constructivism, a nation is an imaginary community of individuals. Billig tried to explain how such an imaginary community preserves and reproduces itself by defining it as an inherently imaginary social construct. He introduced the theory of banal nationalism in which he emphasizes that ideological habits of everyday life have the power to subconsciously induce the feeling of belonging and thus reproduce the nation. One of those everyday reminders of affiliation can be graffiti. This paper explores, presents and analyzes which graffiti in Zagreb can be associated with different types of national consciousness and, possibly, nationalism. How graffiti, as an informal form of communication, can be associated with national consciousness, is analyzed through the microsociological perspective and the method of visual sociology. The methods of photodocumentation and collecting sources online resulted in 53 examples of graffiti in Zagreb which can act as banal nationalism. The content and symbolism of the mentioned examples were examined by using the method of content analysis. According to the meaning they convey, the examples of the graffiti were divided into three constructed categories: graffiti as an exprssion of chauvinistic enmity/hatred towards others, graffiti as an expression of nationalism/patriotism, graffiti as a symbolic space for the expression of nationalism in sports. Each category is explained and presented by using the examples which best describe its diversity and content. Graffiti can bring about unconscious verification of national consciousness. As a form of banal nationalism and as a communicator of meaning, graffiti influences the individual and the society. Further research in this direction is needed.

KEY WORDS: graffiti, nation, banal nationalism

LITERATURA:

1. Anderson, B. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica.* Beograd: nAATn.

2. Billig, M. 2009. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX Vek.

3. Botica, S. 2010. *Suvremeni Hrvatski grafiti: od 1992. do 2009.* Zagreb: Naklada Pavičić.

4. Brown, A. D. 2006. "A Narrative Approach to Collective Identities". *Journal of Management Studies*, 43(4), str. 731-753.

5. Burić, M. 2013. *Grafiti : Interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka u različitim vrstama grafita na primjeru grada Zagreba*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

6. Giddens, A. 2005. *Odbjegli svijet: kako globalizacija oblikuje naše živote*. Zagreb: Jesenski i Turk.

7. Giddens, A. 1990. *The consequences of modernity.* Stanford, Ca. : Stanford University Press

8. Karadži, E. 2018. "Koncept modernosti u djelu Anthonyja Giddensa", *Revija za sociologiju*, 48(1), str. 77-103. https://hrcak.srce.hr/202186

9. King, A. 2006. Nationalism and Sport. U: Delanty, G., Kumar, K. (ur.). *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. Str. 249-259.

10. Ključanin, A., Senjković, R. 1995. Hrvatski ratni grafiti. Zagreb: Zri-Šport Zagreb.

11. Lalić, D., Leburić, A., Bulat, N. 1991. *Grafiti i subkultura*. Zagreb: Alinea.

12. Lachmann, R. 1988. "Graffiti as career and ideology". *American Journal Of Sociology*, 94(2), str 229-250.

13. Mirković, J. 2015. *Lijepa naša, vaša: konstrukcija nacionalne imaginacije kroz pogled drugog*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

14. Mrduljaš, M. 2004. "Razgovor s Fedorom Kritovcem: grafiti – dragocjen urbani fenomen". *Život umjetnosti*, 73(2), str. 64-79. https://hrcak.srce.hr/265392

15. Nuredinović, A. I. 2019. *Simboličko označavanje teritorija navijačke skupine*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

16. Nuredinović, A. I., Vukušić, D. 2021. "Navijačke poruke – segment vizualne ekspresije navijačke skupine". *Socijalna ekologija*, 30(3), str 427-454.

17. Skasa-Weiss, R. 1988. “Grafiti-zidno slikarstvo ili vandalizam”. *Quorum*, 18(1), str. 205-212.

18. Smith, A. D. 1991. *National identity*. England: Penguin books. Dostupno na: https://issuu.com/burakcimrenli/docs/anthony_d._smith___national_identit

19. Smith, A. D. 2003. *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge.

20. Thévoz, M. 1988. “Zid kao erogena zona”, *Quorum*, (18)1:215-217.

21. Trako Poljak, T. 2013. *Uloga državotvornih simbola u izgradnji identiteta hrvatskog društva.* Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

22. Turner, C. 2006. Nation and Commemoration. U: Delanty G., Kumar K. (ur.). *The SAGE Handbook of Nations and Nationalism*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. Str. 205-213.